

УДК 65.012.8

Меліхов А.А.¹, Камишнікова Е.В.²

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Визначено поняття економічної безпеки підприємства на основі поєднання ресурсно-функціонального та ринкового підходів. Проаналізовано різноманітні підходи щодо оцінки економічної безпеки підприємства на сьогодишньому етапі розвитку економіки та виділено серед них ті, що придатні до застосування в українських умовах.

Сучасні вітчизняні підприємства, знаходячись в умовах ринкової економіки, функціонують у складному зовнішньому середовищі, яке характеризується нестабільністю та постійними змінами. Різноманітні чинники навколишнього середовища погрожують нормальному стану діяльності суб'єктів господарювання, створюючи проблему протидії негативним тенденціям та пошуку шляхів виживання. Крім загрозливих обставин зовнішнього характеру перед підприємствами стає небезпека загроз внутрішнього характеру. Перед ними стоїть питання необхідності створення умов для безпечного розвитку, спираючись тільки на власні сили, що створює проблему економічної безпеки.

Вагомий внесок в розвиток теорії економічної безпеки підприємства (ЕБП) внесли українські та зарубіжні вчені [1 – 13]. Існує ціла низка підходів щодо розкриття сутності ЕБП, способів вимірювання та заходів з підвищення її рівня.

На сьогодишній день ще не сформовано єдиного підходу до розуміння категорії «економічна безпека підприємства», але існує достатня кількість досліджень з цього приводу.

Точки зору дослідників суттєво різняться. Деякі схильні до вузького тлумачення змісту цього терміна з позиції необхідності виявлення та нейтралізації загроз економічній стабільності підприємства шляхом силового захисту [1].

Більш широким вважається ресурсно-функціональний підхід, згідно з яким ЕБП розглядається як стан ефективного використання ресурсів та існуючих ринкових можливостей підприємства, що дозволяє випереджувати внутрішні та зовнішні загрози і забезпечує його тривале виживання та сталий розвиток на ринку відповідно до обраної місії [2]. В рамках цього підходу досліджуються найважливіші фактори та основні процеси, що впливають на забезпечення ЕБП, аналізується розподіл і використання ресурсів підприємства, визначаються індикатори, які характеризують рівень забезпечення ЕБП і розробляються заходи для забезпечення максимально високого рівня ЕБП.

Але недоліком ресурсно-функціонального підходу є те, що ЕБП розглядається дуже загально, як в аспекті забезпеченості підприємства ресурсами, так і в аспекті адаптації до зовнішнього середовища. Тому економічна безпека ототожнюється із діяльністю підприємства та його ефективністю.

Деякі економісти виходять з ідеї визнання визначального впливу зовнішнього середовища на діяльність суб'єкта господарювання і тлумачать ЕБП як міру гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза його межами [3], або як стан захищеності діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатності швидко усувати різні загрози чи пристосовуватися до наявних умов, котрі не позначаються негативно на його діяльності [4]. Ці тлумачення є дещо обмеженими, бо не враховують внутрішніх загроз, які також знижують можливість економічної стійкості підприємства.

¹ПДТУ, канд. екон. наук, доц.

²ПДТУ, студент

Існують також інші підходи до розкриття змісту категорії “економічна безпека підприємства” [5; 6]. Але усі вони не враховують у повній мірі ринкову специфіку, що склалася в Україні та країнах СНД. Тому українські підприємства не можуть належним чином оцінити рівень своєї економічної безпеки та розробити низку заходів щодо її підвищення.

Отже, метою даної статті є уточнення змісту поняття економічної безпеки підприємства на сьогоdnішньому етапі розвитку економіки України та аналіз критеріїв і методів оцінки стану ЕБП, визначення їхніх сильних і слабких сторін, що дасть можливість українським підприємствам детальніше оцінити загрози екзогенного та ендогенного характеру, які впливають на ЕБП.

З нашої точки зору при визначенні поняття “економічна безпека підприємства” доцільно поєднувати декілька підходів, зокрема, ресурсно-функціональний та ринковий (конкурентний). У такому разі ЕБП слід розглядати як такий стан використання ресурсів і можливостей підприємства та компетенції його менеджменту, який дозволяє підприємству ефективно конкурувати на певному ринку (за рахунок конкурентних переваг) та забезпечує його сталий розвиток у певний період часу. Ефективне функціонування підприємства у конкурентному середовищі дозволить усунути загрози, які воно приховує, та забезпечить підприємству гарантоване отримання прибутку, за рахунок якого підприємство має розвиватись.

Одним з важливих питань забезпечення ЕБП є її достовірність оцінка. Розрізняють три підходи щодо оцінки ЕБП [8]. Перший підхід пов’язаний з комбінацією загальновідомих, перевірених практикою методик, другий – з формуванням оцінки ЕБП на підставі розрахунків її функціональних складових, третій – на основі комплексного критерію за рівнями основних показників функціонування та їхніми рангами.

До першого напрямку відносяться такі методи, як STEP-аналіз, SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, ФВА; методи оцінки фінансового стану підприємства та загроз банкрутства. Вони є невід’ємною складовою виявлення сильних та слабких сторін підприємства, оцінювання можливості його сталого розвитку, прогнозування зовнішніх загроз.

STEP-аналіз надає можливість охарактеризувати зовнішню економічну ситуацію комплексно, на підставі оцінки впливу суспільних, технологічних, економічних та політико-правових факторів, що може бути використано для оцінки рівня ЕБП. Інструментом аналізу внутрішніх факторів є SWOT-аналіз. Він надає можливість виявити сильні та слабкі сторони підприємства, наявні загрози та можливості їхнього подолання. Узагальнення результатів SWOT-аналізу забезпечує систематизовану інформацію для розробки стратегії або тактики поведінки на ринку. Основний недолік перелічених методів - їхній експертний характер. Тому виникає ризик неповного врахування впливу чинників зовнішнього середовища на ЕБП.

Для оцінки ЕБП також використовуються і методи оцінки загрози банкрутства. Серед них можна визначити такі, як п’ятифакторна модель Е. Альтмана, модель Спрингейта та ін., що засновані на оцінці показників фінансової стійкості підприємства [11]. Але кілька показників цих моделей не мають відповідних аналогів щодо оцінки роботи українських підприємств. Тому вона неприйнятна для оцінки ЕБП в Україні.

Другий підхід є більш перспективним. Наприклад, С. Ілляшенко [2] пропонує методіку оцінки складових економічної безпеки. Він вважає, що ЕБП містить у собі фінансову, інтелектуальну, кадрову, технологічну, правову, екологічну, інформаційну, силову, а також ринкову та інтерфейсну складові. Рівень ЕБП в цілому пропонується визначати у такій послідовності. Насамперед треба перевести у відносні оцінки показники рівнів кожної із складових економічної безпеки за формулою:

$$O_i = \frac{1}{N_i} * n_i, \quad (1)$$

де O_i – відносна оцінка i -ї складової ЕБП;

N_i – кількість рівнів i -ї складової ЕБП;

n – номер розрахованого рівня безпеки i -ї складової, починаючи від найнесприятливішого.

Далі треба визначити вагомість O_i кожної складової ЕБП і розрахувати інтегральну оцінку ЕБП як середньозважену. Чим ближчою вона буде до одиниці, тим вищий рівень ЕБП. Оцінка нижче 0,5 свідчить про послаблення ЕБП. Проаналізувавши окремі складові ЕБП, можна уточнити – від якої саме з них варто очікувати загрозу. Для унаочнення результатів оцінки будують діаграму у полярній системі координат: кути відповідають ваговим характеристикам; радіус-вектори характеризують рівні складової ЕБП. Результати аналізу й оцінки рівнів складової ЕБП

мають бути покладені в основу розробки комплексу заходів, спрямованих на протидію загрозам і на підвищення рівня ЕБП.

Група вчених під керівництвом Е. Олейнікова пропонує розраховувати критерії ЕБП. При цьому окремі функціональні складові розраховуються на основі оцінки загроз ЕБП та ефективності заходів для їхнього запобігання [13].

Формула розрахунку сукупного критерію ЕБП (СКЕБ) при порівняльній оцінці кількох підприємств:

$$СКЕБ = \sum_{i=1}^N k_i \cdot d_i \cdot \alpha_i, \quad (2)$$

де k_i – значення окремих функціональних критеріїв ЕБП;

d_i – питома вага значимості функціональних складових ЕБП;

N – кількість функціональних складових ЕБП;

α_i – показник, який потребує у кожному порівнюваному варіанті дотримання кількісної сукупності порівнюваних функціональних складових для кожного підприємства. Його значення приймає 0 у випадку відсутності складових, та 1 – при наявності.

Рівень ЕБП визначається на основі порівняння отриманого в результаті розрахунку значення сукупного критерію ЕБП зі значеннями цього критерію, які були отримані раніше для аналізованого підприємства, а також зі значеннями цього критерію для аналогічних підприємств галузі. Крім того, порівнюються поточні та минулі оцінки окремих функціональних критеріїв ЕБП і виявляється частка впливу змін стану функціональних складових ЕБП на зміни значення сукупного критерію ЕБП.

Окремий функціональний критерій ЕБП може виражатися у вигляді цільової функції:

$$ОФК = \frac{Y_n}{3 + Y_{зб}}, \quad (3)$$

де $ОФК$ – функціональний критерій рівня забезпечення функціональної складової ЕБП;

3 – сумарні затрати в аналізованому періоді на реалізацію заходів для запобігання збитків, спричинених певною функціональною складовою ЕБП;

Y_n – сукупний попереджений збиток за тією чи іншою складовою;

$Y_{зб}$ – загальний збиток, спричинений певною функціональною складовою ЕБП.

Ця модель також не позбавлена недоліків, що насамперед зумовлено неможливістю обчислювати витрати щодо попереджених збитків за кожною функціональною складовою ЕБП. Останні тісно пов'язані між собою, залежать одна від одної, до того ж на підприємствах зазвичай відсутній облік попереджених і понесених збитків за кожною функціональною складовою ЕБП, що також заважає їх використанню як критеріїв ЕБП.

Представляє інтерес методика, що визначає інтегральний рівень ЕБП на підставі існуючих показників фінансово-господарської діяльності [9; 10]. Основна ідея полягає в тому, що рівень ЕБП є функцією багатьох змінних - показників діяльності підприємства.

Формула рівня ЕБП має такий вигляд:

$$Y_{ЕБП} = F(X_i) = a_1 f(x_1) + a_2 f(x_2) + \dots + a_n f(x_n), \quad (4)$$

де $f(x_1), f(x_2), \dots, f(x_n)$ – функції залежності рівня ЕБП від відповідних показників діяльності;

a_1, a_2, \dots, a_i – питома вага значимості кожного показника для забезпечення ЕБП;

n – кількість показників складових.

Залежність рівня ЕБП від показників діяльності підприємства визначається за формулами:

$$f(x_i) = -1 + e^{-\lambda(x-x_{RH})}, \quad (5)$$

$$f(x_i) = -1 - e^{-\lambda(x-x_{RH})}, \quad (6)$$

де e – основа натурального логарифма;

λ – постійна додатна величина.

Питома вага значимості кожного показника визначається пропорційно середнім відсоткам функції $f(x_i)$ при зміні кожного аргументу x_i на 1 %. Однак, значення інтегрального показника не завжди відбиває внесок кожного окремого показника у загальний результат, оскільки

існують пропорційно зворотні показники, наприклад, такі, як матеріаловіддача і матеріаломісткість, вплив яких на рівень ЕБП буде перевернутим.

Третій підхід [6; 7] щодо інтегральної оцінки рівня ЕБП представлений методикою, яка базується на використанні традиційних показників, темпів їхньої зміни та ймовірності реалізації специфічних ризиків. Процедура оцінки складається з таких етапів: розрахунок нормативного рівня показників кожної складової ЕБП; визначення системи цільових показників, сформованої на попередньому етапі, на поточний період, а також визначення темпів їхньої зміни; визначення системи ризиків, якими переобтяжено діяльність підприємства, їх перегрупування за складовими та оцінка ймовірності їх реалізації; розрахунок порівняльних індексів (співвідношення фактичного значення кожного показника з його нормативним значенням) за кожним показником у розрізі складових ЕБП.

Далі визначається рівень ЕБП для кожної складової:

$$F_{Е.Б.}^C = \sum_{i=1}^n (I_i \cdot t_i \cdot q_i) * (1 - p_i), \quad (7)$$

де I_i – порівняльний індекс за кожним показником;

t_i – темпи зміни показника (не менше ніж за три роки);

q_i – коефіцієнт вагомості кожного показника в системі оцінки кожної складової, що визначається керівництвом (аналітиком) на основі стратегічних цільових орієнтирів;

p_i – загальна ймовірність реалізації ризиків даної складової;

n – кількість показників, що використовується підприємством для оцінки кожної складової.

Потім розраховується загальний показник ЕБП:

$$G = 0,2 F_{Ф.С.} + 0,15 F_{Т-Т.С.} + 0,2 F_{І-К.С.} + 0,2 F_{ІНФ.С.} + 0,05 F_{ЕК.С.} + 0,1 F_{П-П.С.} + 0,1 F_{С.С.}, \quad (8)$$

де $F_{Ф.С.}$ – оцінка фінансової складової;

$F_{Т-Т.С.}$ – оцінка техніко-технологічної складової;

$F_{І-К.С.}$ – оцінка інтелектуальної та кадрової складової;

$F_{ІНФ.С.}$ – оцінка інформаційної складової;

$F_{ЕК.С.}$ – оцінка екологічної складової;

$F_{П-П.С.}$ – оцінка політико-правової складової;

$F_{С.С.}$ – оцінка силової складової економічної безпеки.

На підставі цих розрахунків аналізують чутливість загального показника реалізації найімовірніших загроз та визначають коефіцієнти еластичності за кожною складовою. Потім формують систему організації ЕБП з урахуванням складових, що мають найбільший вплив. Ця методика має один суттєвий недолік – неясний механізм розрахунку коефіцієнтів при функціональних складових ЕБП.

Також ЕБП можна визначати за допомогою методів оцінки фінансового стану підприємства, які базуються на зіставленні динаміки показників статистичної звітності. Основна увага приділяється визначенню та дотриманню граничних значень показників, які характеризують економічне становище підприємства. Такий підхід для градації рівня ЕБП пропонує Н. Капустін. При цьому він вважає, що невідповідність фактичних (поточних) значень показників їхнім граничним значенням характеризує якісні зміни у діяльності господарюючого суб'єкта [12].

Для побудови системи ЕБП він рекомендує включати до переліку такі показники: динаміку виробництва; питому вагу обсягу випуску продукції стосовно галузі; реальний рівень завантаження виробничої потужності; стабільність виробничого процесу; рівень ритмічності; рівень рентабельності виробництва; необхідний обсяг інвестицій для підтримки або розвитку обсягу виробництва, а також фактичний обсяг інвестицій; частку забезпеченості власними джерелами фінансування обігових коштів; прострочену заборгованість; капіталомісткість виробництва; фондівдачу; темп відновлення основних фондів; рівень інноваційної активності; відносний рівень оплати праці; структуру кадрового потенціалу; витрати робочого часу; рівень заборгованості із заробітної плати; рівень продуктивності праці.

Подібна методика передбачає характеризувати стан підприємства відповідно до фактичних та розрахованих значень показників і розмірів їхніх відхилень від граничних значень індикаторів ЕБП: нормальний, коли індикатори ЕБП перебувають у межах граничних значень; передкризовий стан, коли перевищене граничне значення хоча б одного з індикаторів; кризовий,

коли перевищуються граничні значення більшості показників; критичний, коли перевищені граничні значення усіх головних індикаторів ЕБП.

Таким чином можна констатувати, що на сьогоднішній день існує велика кількість різних методик оцінки ЕБП. Кожна із запропонованих методик має і достоїнства, і недоліки. Але конструювання інтегрального показника ЕБП на сучасному етапі розвитку науки поки що неможливе. Це пов'язано з відсутністю нормативно і методично встановленого переліку показників, які безпосередньо впливають на рівень ЕБП, та їхніх критичних значень.

Висновки

1. Запропоноване бачення категорії «економічна безпека підприємства» як такого стану використання ресурсів і можливостей підприємства та компетенцій його менеджменту, який дозволяє підприємству ефективно конкурувати на певному ринку (за рахунок конкурентних переваг) та забезпечує його сталий розвиток у певний період часу, дозволяє поєднати ресурсно-функціональний та ринковий (конкурентний) підходи щодо визначення ЕБП.
2. Аналіз різних методик оцінки ЕБП показав, що кожна з них має як достоїнства, так і недоліки. Але найбільш перспективним є інтегральний підхід щодо оцінки рівня ЕБП, тому що він дозволяє керівництву підприємства оцінити внесок кожного окремого показника у загальний результат та розробити ефективну стратегію конкурентної боротьби.
3. Подальший прогрес у вдосконаленні інтегральної методики оцінки ЕБП пов'язаний із розробкою системи нормативних показників, які безпосередньо впливають на рівень ЕБП, та встановленням їхніх критичних значень.

Перелік посилань

1. *Ніколаюк С.І.* Безпека суб'єктів підприємницької діяльності: Курс лекцій / *С.І. Ніколаюк, Д.Й. Никифорчук* // Серія: Бібліотека оперативного працівника. – К.: КНТ, 2005. – 320 с.
2. *Ильяхенко С.Н.* Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / *С.Н. Ильяхенко* // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12 – 19.
3. *Козаченко Г.В.* Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія / *Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко*. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
4. *Ковалев Д.* Экономическая безопасность / *Д. Ковалев, Т. Сухорукова* // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48 – 51.
5. *Белокуров В.В.* Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия / *В.В. Белокуров* // <http://www.safetyfactor.ru>.
6. *Швиданенко Г.О.* Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства: Монографія / *Г.О. Швиданенко, О.І. Олексюк*. – К.: КНЕУ, 2002. – 192 с.
7. Економіка підприємства: Підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук проф. *С.Ф. Покропивного*. – К.: КНЕУ, 2003. – 608 с.
8. *Ареф'єва О.В.* Планування економічної безпеки підприємств: Монографія / *О.В. Ареф'єва, Т.Б. Кузенко*. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 170 с.
9. *Дронов Р.* Подходы к обеспечению экономической безопасности / *Р. Дронов* // Экономист. – 2001. – № 2. – С. 42 – 45.
10. *Ковалев Д.* Количественная оценка уровня экономической безопасности предприятия / *Д. Ковалев, И. Плетникова* // Экономика Украины. – 2001. – № 4. – С. 35 – 40.
11. *Терещенко О.О.* Фінансова санація та банкрутство підприємств / *О.О. Терещенко*. – К.: КНЕУ, 2000. – 412 с.
12. *Капустин Н.* Экономическая безопасность отрасли и фирмы / *Н. Капустин* // Бизнес-информ. – 1999. – № 11 – 12. – С. 45 – 47.
13. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Под ред. *Е.А. Олейникова*. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.

Рецензент: М.Г. Білопольський
д-р екон. наук, проф., ПДТУ

Стаття надійшла 29.02.2008